

Från arbetare i politiken till politiken i arbetet? Arbetslivsforskning i Norge

av Ingar Kaldal

Arbetslivsforskning kan ses som en gren på det socialhistoriska trädet, en gren som både har överlevt och växt, skriver Ingar Kaldal. Hittills har minst hälften av arbetslivsforskningen i Norge handlat om manliga fackutbildade arbetare på stora fabriker, särskilt inom metallindustrin. Här finns en risk för tematiska skevheter.

Ingar Kaldal är stipendiat vid Historisk institutt i Trondheim, där han arbetar med ett projekt som behandlar ett träsliperi och en pappersfabrik i Trøndelag 1920—1970, med syftet att utreda gemenskapen och motsättningarna mellan arbetarna samt deras förhållande till företaget. Artikeln är en bearbetad version av en föreläsning som Kaldal höll vid Historiska institutionen i Umeå i mars 1989.

I Norge som i Sverige er mange arbeiderhistorikere etter 1980 blitt mer interessert i selve arbeidets historie. Flere store undersøkelser er ferdige og flere er underveis hvor studieobjektet er lokale arbeidsplasser, avgrensede yrkesgrupper, bransjer, arbeidsprosesser og teknologiske forandringer.

Jeg vil her verken prøve å gi noen fullstendig oversikt over det som er skrevet av arbeidslivshistorie i Norge, eller noen historiografisk analyse av det. For det første har jeg lest for lite til å gjøre det. For det andre er mange prosjekter underveis, slik at det er for tidlig å gjøre opp noen rettferdig status over hva dette nye feltet har å by på. Jeg vil i denne omgangen nøye meg med å gjøre et raskt sveip over noe av det som er skrevet. Noen refleksjoner kan jeg likevel kaste fram ut fra hvordan jeg kjenner arbeidslivsforskningen fra mitt eget ståsted, som er et halvferdig prosjekt om arbeid og fellesskap i et par bedrifter i papirindustrien.

For å forstå bakgrunnen for 1980-åras forskning om arbeidslivshistorien, må vi ta et par tilbakeblikk.

1970-åra var ei vekstid for sosialhistorie i Norge. Her som i andre land kom mye av inspirasjonen fra et noe upresist

men fengende program om å skrive historien "nedenfra". Samtidig hentet stadig flere historikere ideer fra andre fag som var opptatt av sosiale strukturer og maktforhold også utenfor den en vanligvis ser som politikken, i første rekke sosiologi.

Nå er det ikke helt rett å si at sosialhistorie om arbeidsfolk var nytt på 1970-tallet i Norge. Det faktisk helt til dags dato mest storstilte prosjektet i Norge med å samle inn minner muntlig blant arbeidsfolk, ble for eksempel gjort på 1950-tallet. Og han som sto i spissen for det, Edvard Bull, skrev pioneravhandlingen på feltet så tidlig som i 1958. Den handlet om arbeiderne på sagbrukene og i de første cellulose- og papirfabrikkene i landet i siste halvdel av 1800-tallet (Bull 1958).

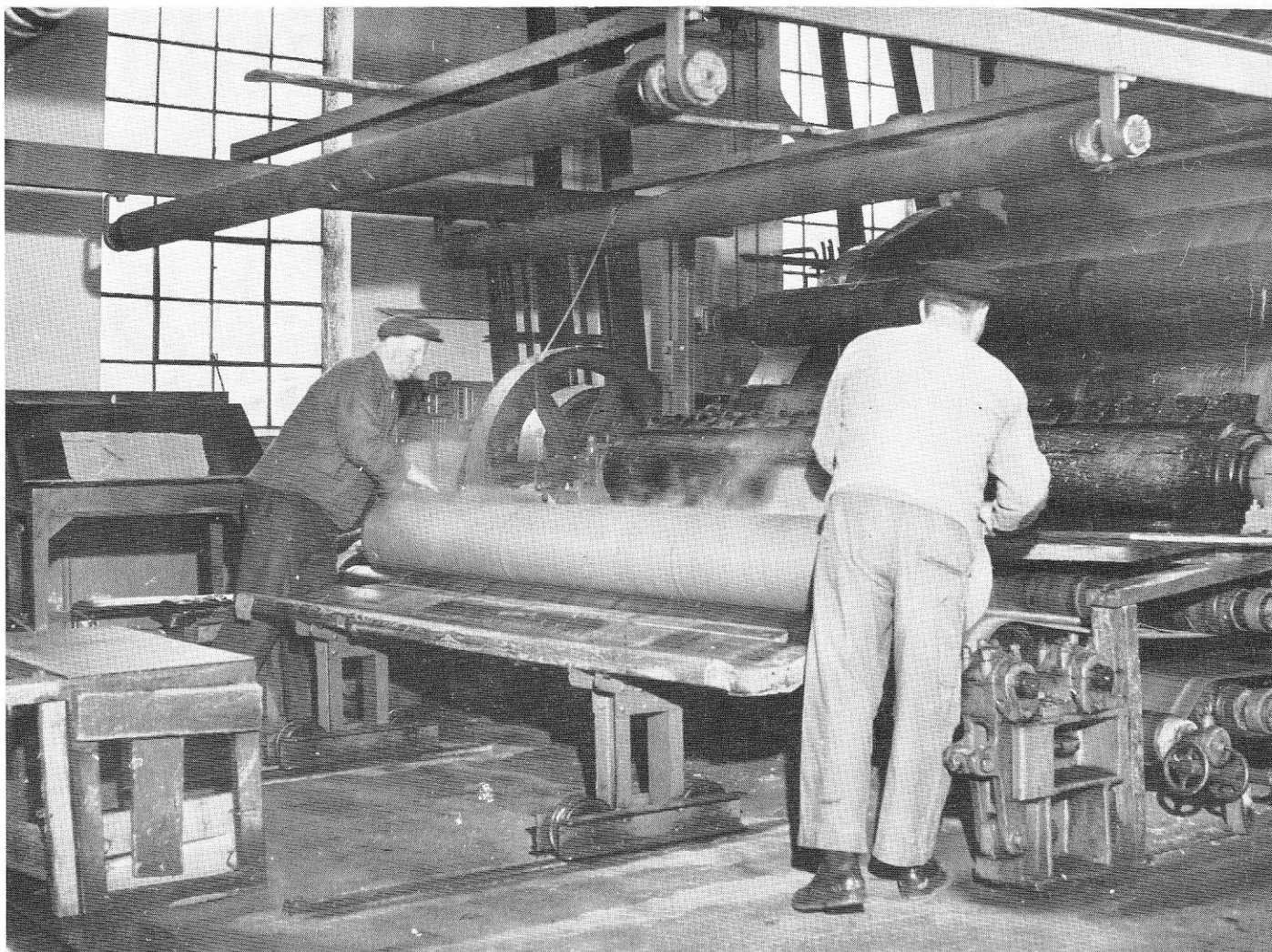
Det nye som skjedde i løpet av 1970-åra, var mer at det "nedenfra"-perspektivet som Bull sto for, ble et program som stadig flere sluttet seg til. Det førte til en kraftig vekst i antall hovedfagsoppgaver som handlet om levekår, sosiale miljøer og fagorganisering av arbeidere på lokalt plan. Studieobjektene var både yrkesgrupper, bedrifter og lokalsamfunn. To forskningsmiljø kan nevnes som viktige for denne nedenfra-interessen: Historisk

Institutt i Trondheim hvor Edvard Bull veiledet mange hovedfagsstudenter. Og universitetet i Oslo hvor det pågikk to prosjekter under ledelse av Sivert Langholm: Ullensaker-prosjektet og Kristiania-prosjektet (Et eksempel fra Ullesaker-prosjektet, er Pryser 1974. Deler av Kristiania-prosjektet finnes presentert i Myhre/Østerberg 1979.)

Prosjektene i Oslo hadde til felles at de arbeidet med nye metoder for å analysere kvantitative data på mikroplan. Data-maskinene åpnet muligheten for å behandle store mengder data om en befolkning under ett. Og det ble lettere enn før å koble sammen data fra en masse forskjellige kilder om en og samme person, eller om ei lita gruppe. En kunne følge individene nokså detaljert gjennom flere stadier i livet, og i flere situasjoner (Langholm 1974). Disse prosjektene handlet mest om tida før 1900.

Historie "nedenfra"

Det som ble skrevet av sosialhistoriske studier i Trondheim, var mindre samordnet omkring helhetlige prosjekter. Studentene gikk til mange slags tema, kvinnehistorie, lokalsamfunnsstudier, ar-

Forskningen om arbeidets historia har ofta koncentrerat sig på metallindustrin. Ingar Kaldal forskar om företag och arbete inom trä- och pappersindustrin. Bilden är från Vaggeryd och visar arbetarna Oskar Stern och Karl Magnusson vid pappersmaskinen i Munksjö. Foto: Sallstedt, Stockholm

beidsledigheten i mellomkrigstida på lokalt plan, barnehistorie, familiehistorie og liknende. Det de hadde felles, var en inspirasjon fra Edvard Bulls program om historie "nedenfra" (Bull 1981a og Fuglum/Simensen 1984). Og mange av studentene tok i bruk muntlige kilder etter Bulls mønster. Det siste var nok for mange med på å avgjøre at de også valgte tema fra vårt eget århundre.

Denne sosialhistorieskrivningen handlet ikke bare om hvordan folk levde til daglig. Det ble også skrevet mye om fagorganisering og politikk på lokalplan, også det med kilder på mikronivå. I Oslo var det i 1970-åra for eksempel også i gang et prosjekt om arbeidskonflikter. Det ble ledet av Per Maurseth. En grunn til å studere arbeidskonflikter var at holdninger og sosiale relasjoner gjerne kom tydeligere til uttrykk i konfliktsituasjoner enn ellers. Dessuten førte konfliktene ofte til viktige forandringer i holdninger og forhold mellom mennesker. Så også bak disse studiene lå i høyeste grad en sosialhistorisk interesse (Maurseth 1977).

I Edvard Bulls avhandling fra 1958 var "arbeidermiljø" den sentrale studieenheten. I 1981 skrev han en artikkel hvor han

gjorde rede for hvordan miljøbegrepet kunne brukes som analyseredskap. "På et mellomnivå — et sted mellom 'den norske arbeiderklasse' og det enkelte hushold — kan kanskje 'arbeidermiljø' være et nyttig begrep", skrev han. Videre skisserte han gjennom eksempler hvilken betydning det hadde om et miljø var preget av sosial tetthet, stabilitet eller mobilitet, isolasjon, avhengighet og så videre (Bull 1981b). Meningen var å presentere en del spørsmål som burde utforskes mer. Men de ble dessverre i liten grad fulgt opp. I 1980-åra kom færre studenter till å velge seg *lokale arbeidermiljø* som tema når de skulle skrive hovedfagsoppgave. Interessen for arbeiderhistorie så ut til å være på tur nedover.

Arbeidslivsforskningen kan likevel sees som en gren fra det samme sosialhistorietreet som det vi her har beveget oss i, en gren som både overlevde og vokste. Tyngepunktet i analysene ble flyttet fra miljøet *omkring* til arbeidslivet *innefor* fabrikkporten. Men det lokale utgangspunktet, metodene og måten å drive undersøkelsene på ellers, var i stor grad like det som var utprøvd i 1970-åras sosialhistorie.

Litt mer om 1970-åra: Selv om "histo-

rie nedenfra" var et program for mange da, ble det ikke mindre interesse for politikken i arbeiderbevegelsen. I den store flommen av hovedfagsoppgaver som ble skrevet, valgte studentene like gjerne tema fra politikken som utpregede "nedenfra"-tema. I stedet for en dreining fra politikk til sosialhistorie, er det riktignok å si at 1970-åra førte med seg økt interesse for arbeiderhistorie i det hele tatt.

Og når en i dag tenker tilbake, ser en også at det ble gjort flere spennende forsøk på å se det sosiale og det politiske i sammenheng, i en slags samfunnshistorisk helhet. Hvorvidt det er blitt fulgt opp eller ikke i 1980-åra, kommer jeg tilbake til.

Et eksempel på at politikk og sosiale forhold ble koblet sammen på en fruktbart måte, var en undersøkelse av Thranebevegelsen omkring 1850. Thranebevegelsen var en massebevegelse hvor nesten hver tiende norske mann over 20 år var med. I tillegg til at den hadde sterk masseoppslutning, var den politisk svært radikal sammenliknet med tilsvarende bevegelser i andre land. I ideene til lederen Marcus Thrane var det sterke innslag både av klassekamp og revolusjonstanke. Men dette bildet av Thranebevegelse-

sen som en klassebevegelse ble noe forandret da den ble underkastet nærmere sosialhistorisk granskning. I 1974 fullførte Tore Pryser en detaljert lokalstudie fra Ullensaker på Østlandet, hvor han fant at medlemmene like gjerne var bønder som husmenn og arbeidere, og at rekrutteringen i stor grad foregikk på tvers av klassegrensene, gjennom sosiale nettverk som naboskap og slektskap. Slik sett var Thranebevegelsen mere av en folkebevegelse enn en klassebevegelse. Det slo Pryser fast etter å ha studert de sosiale nettverkene medlemmene tok del i til daglig. Det gjorde han nettopp ved hjelp av moderne mikrohistoriske metoder, EDB og kopling av en masse data på individnivå (Pryser 1974).

Et annet eksempel på at sammenhenger mellom det politiske og det sosiale ble tatt opp med ny interesse, gjaldt radikaliseringen av norsk arbeiderbevegelse fram mot 1918/1920. Sammenlignet med resten av Europa var det et særnorsk resultat av denne prosessen at venstresida klarte å ta over makta både i Arbeiderpartiet og den faglige Landsorganisasjonen. En gammel hypotese om hvorfor norsk arbeiderbevegelse ble så radikal, var at industrialiseringen i Norge som kom senere enn i andre land, ble gjennomført raskere da den først kom. De menneskene som da ble revet opp fra de stabile bondemiljøene, ble normløse og lettere grepet av radikale ideer (Bull d.e. 1976).

I 1970-åra ble disse sammenhengene tatt opp til ny diskusjon. Jorunn Bjørgum kom fram til at det kanskje ikke så mye var *tempoet* på industrialiseringen som gjorde folk radikale, men de forholdene arbeiderne møtte på de nye *arbeidsplassene*, med store samlinger av arbeidere, mektige arbeidsgivere, tungt maskineri, harde miljøforhold, og så videre (Bjørgum 1976). Den hypotesen ble et viktig argument for å undersøke nettopp hvordan arbeiderne hadde det på arbeidsplassene. Behovet for å forstå mer av en politisk-ideologisk forandring, ble på denne måten et viktig argument for å starte med det som i 1980-åra ble til et nytt forskningsfelt, nemlig arbeidslivshistorie.

Arbeidslivsforskning

I 1983 satte Norges Allmennvitenskapelige Forskningsråd (NAVF) i gang et forskningsprogram som de kalte "Humanistisk orientert arbeidslivsforskning". Formålet var å finne ut mer om endringer i menneskers holdninger til arbeid, og verdier og opplevelser knyttet til arbeid. Det var svært åpent og egentlig lite konkret avgrenset.

Prosjektet ble lagt til Universitetet i Bergen, tre forskere ble ansatt, en filosof, en etnolog og en historiker. Men mange flere ble knyttet til blant annet som studenter ved at de valgte å skrive hovedfagsavhandlinger om forskjellige arbeids-

livspørsmål. Selve dette programmet ble avsluttet i 1987, men mye av det blir ført videre på et forskningssenter i Bergen: "Arbeid, historie, samfunn — gruppe for flerfaglig arbeidslivsforskning". Noen ferdige avhandlinger kan nevnes: Øivind Bjørnson har skrevet om arbeidet i en gruvebedrift fra 1911 til 1940. Opptil flere prosjekter er gjennomført om jern- og metallindustrien: Hans-Jakob Ågotnes om arbeiderne ved et skipsverft i Bergen 1900—20. Den går ut på å forklare radikaliseringen ut fra forhold på arbeidsplassen. Lars Gaute Jøssang har skrevet om et stålverk i Stavanger fra 1913 til -31, med vekt på utviklingen av samarbeid mellom arbeiderne og ledelsen. Lederen av prosjektet, Knut Venneslan, har også beskjeftiget seg med jernarbeidere. Dette bare for å nevne noen. Flere prosjekter fins omtalt i en artikkelsamling som ble trykt som oppsummering av prosjektet i 1988 (Arbeid, organisering og erfaring).

Det har også vært drevet arbeidslivshistoriske studier dels uavhengig av dette forskningsprogrammet med base i Bergen. I 1987 leverte Knut Kjeldstadli i Oslo en avhandling om "Fabrikksystem og arbeidere" ved to store jern- og metallbedrifter i hovedstaden fra omlag 1890 til 1940. Den er en mangfoldig og omfattende analyse av forandringer i arbeidsprosesser, arbeidsstokkens sammensetning, kvalifikasjonsforhold, yrkeskulturer og måtene å styre produksjonen på (Kjeldstadli 1987).

I Oslo er også Gro Hagemann akkurat ferdig med en avhandling om teknologi og kjønnsdeling av arbeidet innenfor to bransjer, klesproduksjon (konfeksjon) og telekommunikasjon, fra 1870 til 1940. Hennes analyse beveger seg mer på bransjeplan enn på avgrensede arbeidsplasser. Noen artikler med utspring i prosjektet er kommet, og avhandlingen skal visstnok foreligge ganske snart (Hagemann 1984 og 1985).

I tillegg er det nå i gang to prosjekter med utgangspunkt i treforedlingsindustrien: Inger Bjørnhaug studerer utviklingen ved en kartongfabrikk på Lillehammer fra krigen til den ble nedlagt i 1981. Problemstillingen hennes er hvordan arbeidernes forhold til arbeidet og bedriften forandret seg. Hun arbeider blant annet med interessante nye begreper for kunnskap knyttet til arbeidet.

Mitt eget prosjekt handler om samme type arbeidsplass som Bjørnhaug, et tresliperi og en papirfabrikk som ligger i hver sine bygdesamfunn i Trøndelag. Perioden er omtrent 1920—1970. Her er hensikten å finne ut hvordan fellesskap og motsetninger mellom arbeiderne og forholdet deres til bedriften har utviklet seg. Målet er å se dette i lys av forhold både i arbeidet og i de samfunnsmiljøene arbeiderne levde i.

Et annet nytt forskningsfelt som henger nært sammen med arbeidslivshistorie, er teknologihistorie. Pionerprosjektet hos oss var Håkon With Andersens studie av

Akers Mekaniske Verksted, et av de viktigste skipsverftene i Norge, fra 1935 til 1970. Hovedtesen hans er at i den perioden utviklet skipsbyggingen seg fra et engelsk til et amerikansk produksjonsideal, fra det estetiske enkeltproduktet, til de standardiserte serieproduserte skipene (Andersen 1981 og 1986). Hver og en kan tenke seg at den utviklingen også i høyeste grad handler om forandringer i selve det arbeidet menneskene utførte. Andersen og andre som driver med teknologihistorie i Norge, ser teknologien ikke som maskiner og redskaper, men som en type samfunnsmessige relasjoner, hvor teknikk, kunnskap, organiseringsmåter og makt er vevd sammen i et hele. Det gjør at når de studerer teknologisk forandring, handler det ofte om forandringer også i lønssystemer, formennes rolle, forholdet mellom arbeider og ingeniør, og så videre, altså kort sagt arbeidslivshistorie. Flere teknologihistorikere har etter hvert etablert seg på egne tverrfaglige forskningssentre både i Oslo og Trondheim (se også Stang og Andersen 1984).

Studieobjekter

Valgene av hvilke emner og områder arbeidslivshistorikerne har fattet interesse for, har trolig vært preget både av kildeforhold og ulike slags interesser.

Arbeidet er en virksomhet som i seg selv i liten grad har avfødt skriftlig kildemateriale. Mest skriftlige kilder om arbeid finnes for det første om *lønns*-arbeid. Der har selve tilsettningsforholdet, behovet for kontroll med arbeidstimer, oversikt over avlønning og så videre ført til at i alle fall *noe* måtte skrives ned. Noe annet som virket gunstig på kildesituasjonen var når arbeidet foregikk *saml*et på et sted, i tilknytning til fabrikker og andre konsentrerte og avgrensede arbeidsplasser. Der var det større sjanse for at det som ble skrevet ned, også ble å finne på den plassen også senere. For det tredje ble det skrevet ned og bevart mere materiale i *store* bedrifter. Der var ledelse og styring mer avhengig av byråkratiske og dermed skriftlige rutiner, og en hadde gjerne egne avdelinger for planlegging, personalledelse med systemer og prosedyrer for tilsetninger, og videre egne kontor for ledelse av produksjonen i de ulike delene av prosessen. For det fjerde er det lettere å studere yrker som har krevd en viss *opplæring*, særlig hvis kunnskapen var av en slik karakter at det var nødvendig å skrive den ned for å lære den bort. Da finnes gjerne mye kilder i form av instruksjonsbøker, kurshefter og lærebøker.

Svært mye av det som er skrevet av arbeidslivshistorie til nå, handler nettopp om slike arbeidsplasser. Uten å ha telt, tror jeg likevel at minst halvparten av prosjektene handler om fagarbeidere i store fabrikker, og særlig innenfor jern- og metallindustrien. Det er forståelig, og

det er nyttig å lære mye om dem. Men det ligger også en fare her: Kildesituasjonen kan lett føre til større tematiske skjevheter innefor arbeidslivsforskningen enn i historien om organisasjonsliv og politikk. For selv de minste organisasjoner og foreninger har som regel produsert skriftlige kilder. Organisasjonskultur er skriftkultur, mens det slett ikke ofte hører naturlig til i arbeidets kultur. Bare i et mindretall av yrker har det vært naturlig til daglig å skrive ned noe om hvordan arbeidet ble utført.

En del kan en rette opp slike vansker ved å få de som utførte arbeidet til å fortelle om det selv. Kanskje er det få tema hvor en kan stole bedre på det folk forteller selv, enn om deres eget arbeid. I så måte er det ofte grunn til å stole mer på muntlige enn skriftlige kilder (Slettan 1984).

Valgene av emner for arbeidslivsstudiene har også vært bestemt av mye annet enn kildeforhold. Selvsagt har en vurdert hva som er viktig også ut fra faglige kriterier. Noen bransjer og yrkesgrupper har for eksempel betydd mer for samfunnsutviklingen enn andre. Men i tillegg kan det ha betydd noe at fabrikkarbeideren med sitt fellesskap og samhold, og kanskje særlig fagarbeideren, med all sin faglige ærverdighet og selvstendighet rett og slett har virket mest fascinerende å skrive om. De representerte også arbeidsverdenen som det kan virke fristende å bruke som kontraster til dagens arbeidsliv. Videre kan det bak valget av lønnsarbeid og fabrikkarbeid også ha ligget visse tanker fra et gammelt arbeidsbegrep, som går ut på at bare lønnsarbeid er "arbeid", selv om neppe noen egentlig vil hevde det i dag.

Uansett hva grunnene er, har kvinnearbeid ut fra dette hatt lett for å falle utenom. En har i det hele tatt fått høre lite om ikke-lønnede men likeframt livsnødvendige og produktive virksomheter i hus og heim, og arbeidsoppgaver på andre områder hvor en har skaffet seg det en trenger gjennom arbeid i en eller annen form.

Når en først er inne på hva som ikke er gjort, kunne det for eksempel vært spennende å sette husholdet i sentrum for en arbeidslivsstudie, og prøve å se både lønnsarbeid og mer uformelle arbeidsfærer i sammenheng. Kanskje kunne det også gitt nye innsikter om hvordan ulike grupper lønnsarbeidere har forholdt seg til fagorganisering og bedrift. For mange arbeidere og arbeiderfamiljer har nok fagorganisering vært bare én måte å forbedre levekårene på, sammen med for eksempel ulike måter å inrette seg på i husholdet. Edvard Bull er i bind 1 av det nye storverket som er kommet om arbeiderbevegelsens historie, inne på hvordan lønnsarbeid, hushold, familie og fagorganisering utgjorde deler i et hele (Bull 1985). Det er et perspektiv som burde følges opp mere. Slike sammenhenger vet vi ennå svært lite om.

Om vi nå forlater valgene av emner, og ser på det *periodemessige* tyngdepunktet i arbeidslivsforskningen, har det til nå ligget på tida før 1940. Altså perioder med vekst i industrien og befesting av fagorganisering og avtaleregulerte arbeidsforhold. Det kan det også her være fristende å spørre seg om det har noe med at det er moro å skrive om tider da den organiserte solidariteten var på frammarsj. Men det er også alltid greit å begynne med starten. Dessuten er nettopp tilblivelse og framvekstprosesser noe historiefaget alltid har vært mye opptatt av. I så måte er ikke poenget mitt at for mye er skrevet om den tidlige tiden. Og nye prosjekter vil forhåpentligvis bidra til at sosiologene ikke får være alene om å håndtere sannheten om arbeidslivet etter at industrialisering og organisasjonsvekst stoppet opp, og helter ble pamper.

Arbeidsprosesser

Noe av det mest prisverdige med arbeidslivsforskningen er at det er blitt viktig å skrive om arbeidsfolk som arbeidsfolk, nemlig som arbeidende mennesker. Fokus er nå endelig blitt satt på det som har konstituert mennesker som arbeidsfolk, selve arbeidet.

Mange som skriver historie om selve arbeidet, bruker begrepet "arbeidsprosesserstudier" om det de driver med. Begrepet står sentralt i bind 1 i Kapitalen til Marx, der han nettopp analyserer utviklingen av arbeidet og arbeidsdelingen gjennom ulike faser. Knut Kjeldstadli har i sin analyse av forandringene av jernarbeidet anvendt nettopp Marx' inndeling i stadier, fra forlag og manufaktur til moderne kapitalistisk produksjon. Men begrepet arbeidsprosess trenger kanskje heller ikke være så mye mer enn en løs merkelapp på et studiefelt. Det er ofte vanskelig å si hvor snevert eller bredt det da fevner, fra produksjonen i rent konkret, teknisk, stofflig og fysisk forstand, til den sosiale organisasjonen arbeidet utføres innenfor, og gjerne slik at analysen strekker seg utover både arbeidsplass og fabrikk, til blant annet markeder og rammebetingelser. Hittil savnes klare avgrensninger av arbeidsprosessbegrepet, og for eksempel en presisering av arbeidsprosess i forhold til produksjonsprosess, for det er neppe det samme.

Samtidig med at Knut Kjeldstadli er en av de som har vært eksplisitt marxistisk i analysen av forandringene i arbeidet, er han også den som til nå har brukt mest plass på rett og slett å beskrive arbeidet konkret (i parentes må bemerkes at flere svenske arbeidslivshistorikere oppholder seg ved selve jobbene og arbeidsplassen over langt flere sider i sine avhandlinger). Kjeldstadli bruker store deler av framstillingen på å føre leseren med seg inn i smia, fabrikkhallene, til å fortelle om maskiner, redskaper, jernets egenskaper, temperaturer, lukter og lyder. Ja, det aller meste er med som kan

tenkes å få leseren til å fornemme hvordan det virkelig var å arbeide der. Kjeldstadli ser beskrivelsen av dette som et mål i seg selv, og begrunner det med at det blant annet gir "glede og respekt" å finne ut noe om tidligere tiders arbeid.

På denne måten tar arbeidslivshistorien i større grad enn tidligere sosialhistorie opp hvordan livet er blitt levd i hverdagen, og skikker og vaner i tilknytning til arbeidet. Det betyr også at en i større grad enn før finner nytte av å hente analyseredskaper og framstillingsmåter fra etnologi og antropologi. Mens mange sosialhistorikere i 1970-åra hentet mye inspirasjon fra samfunnsfagene, og særlig sosiologi, har arbeidslivshistorien brakt oss nærmere kulturfagene.

Det forhindrer ikke at det klassisk samfunnsfaglige spørsmålet om makt fremdeles står i sentrum. Da Edvard Bull i 1970-åra begrunnet hvorfor han var opptatt av sosialhistorie, sa han at han der reknet med å finne andre maktutøvere og maktforhold enn i politikken, og da maktutøvere som på mange måter var viktigere for "folk flest", som han sa, enn politikerne (Bull 1975). I arbeidslivshistorien finner vi i tillegg til andre personer med makt, også andre typer makt. I tillegg til personlig maktutøvelse gjennom direktører, ingeniører og formenn, er det i arbeidslivshistorien også lettere enn på andre områder å få øye på ikkepersonlig makt, strukturell og teknologisk makt, makt utøvd gjennom maskiner, og gjennom måten produksjonsprosessene er blitt organisert på. Et tema har vært overgangen fra personlige til mer byråkratiserte autoritetsformer i industrien. Både produksjonsledelsen og arbeidsvilkåren ble mer og mer fastlagt i avtaler, reglementer, og faste prosedyrer. Samtidig ble også solidariteten mellom arbeiderne mer og mer organisert og basert på regler. "Etatene erstattet kameratene", har Knut Kjeldstadli skrevet et sted (1987).

I noen bransjer er også mer og mer av kontrollen blitt bakt inn i maskineriet. På en del av arbeidsplassene i papirindustrien betydde modernisering av maskinene at det ble mindre hver enkelt arbeider kunne gjøre selv for å påvirke produksjonen gjennom egne direkte inngrep og justeringer. Både tempo, takt og måten oppgavene skulle utføres på, ble mer bundet til farten på maskinene. Altså i økende grad teknologisk makt.

I analysen av maktforhold har også norske arbeidslivshistorikere hentet en del fra den etterhvert klassiske debatten om degraderingen av arbeidet. Denne "Braverman-debatten" virket til å skjerpe blikket for ulike former for kontroll, ledelsesstrategier og motstand i arbeidslivet. Samtidig virker den kanskje også til å knytte spørsmålene om makt nokså ensidig til spørsmålet om kvalifikasjonskrav. Men egentlig har trolig spørsmålet om hvorvidt en arbeider var lett å erstatte med en annen, og derfor hadde et svakt

grunnlag for makt, trolig vært bestemt av mye mer enn hvilke krav om kvalifikasjoner som ble stilt til ham. Selvsagt var arbeidsgiveren avhengig av folk som kunne jobbene, men også av folk som var villige til å gjøre en innsats. Og i den sammenheng kan miljøene omkring bedriftene ofte være like viktige å studere som selve arbeidet og jobbene.

Arbeiderkollektivet

Et teoretisk begrep som har betydd en del for de som skriver om arbeid i Norge, er "arbeiderkollektivet". Inspirasjonen kommer fra en bok sosiologen Sverre Lysgaard skrev i 1961. Han laget en teori hvor arbeiderkollektivet var et uformelt og spontant system av normer blant arbeidere på et fabrikkgolv. Kollektivet var et normativt forsvarsverk mot krav om effektivitet fra bedrifta, eller fra det teknisk-økonomiske systemet, som han kalte det.

Både i Øyvind Bjørnsøns undersøkelse om gruvearbeiderne og Knut Kjeldstadli om jernarbeiderne er arbeiderkollektivet med. Ellers er det få historikere som har gått særlig inn på den opprinnelige sosiologiske teorien om arbeiderkollektivet. Den teorien er ikke på langt nær blitt brukt like intenst og eksplisitt i norsk arbeidslivshistorie som for eksempel Walter Korpis teori om maktressurser ser ut til å ha vært brukt i Sverige. Det kan komme av at det rett og slett ikke er enkelt å få tak på arbeiderkollektivet i historiske studier. Lysgaard laget nemlig sin teori etter å ha oppholdt seg flere år i en cellulosefabrikk. Den muligheten har ikke historikeren. Og hva kan en gjøre når arbeiderkollektivet ikke har etterlatt seg skriftlige kilder, for det har det i liten grad?

En løsning har vært å beskrive det uformelle kollektivet ved hjelp av det en kan finne av spor etter det i protokollene til fagforeningen. Det har gjort at arbeiderkollektivet av og til har hatt lett for å framstå som en slags uformell utgave, eller som en slags forløper for, fagforeningen, det organiserte kollektivet. Og det er problematisk. For det finnes også mange eksempler på at kollektiv og fagforening har stått mot hverandre, slik som når fagforeningene begynte å samarbeide med bedriftslederne om rasjonalisering. Men det forekom også i tidlige faser at tillitsmenn kom på kant med det spontane samholdet på golvet.

Det er farlig å trekke slutninger fra sterk fagforening til et sterkt arbeiderkollektiv, særlig når vi vet hvor få det alltid har vært som har engasjert seg i fagbevegelsen. Dessuten er det flere eksempler på arbeidergrupper som har hevdet sterke kollektivnormer, for eksempel for å ikke sprengte akkorden, uten at de samme har lagt for dagen et tilsvarende sterkt faglig engasjement.

En annen side ved arbeidslivshistorien som må nevnes, er at den har gjort det

lettere for oss å se hvordan arbeiderklassen har vært delt opp i grupper. Den erkjennelsen er viktig. For dermed kan det bli lettere å se også at solidaritet og klassetenkning ikke var noe "medfødt" eller "naturlig" for industriarbeiderne. I mye som er skrevet tidligere av arbeiderhistorie, får en ofte inntrykk av at arbeiderne egentlig bar i seg en solidaritet som det bare var for sosialistagitatorene å vekke, få organisert og å omsette til handling. Men for arbeidere flest var solidariteten ofte mer en smertefullt enn en heroisk læreprosess, hvor grupper også måtte innordne seg og tilpasse seg hverandre. Gjennom å studere arbeiderne i arbeidslivet, er det blitt lettere for oss å se forskjeller og motsetninger mellom yrkesgruppene i arbeiderklassen. Sagt annerledes har vi fått bedre øye på trærne i skogen. Men så er spørsmålet: Står vi i fare for å miste oversikten over skogen fordi vi blir fortapt i hvert enkelt tre?

Siden dette med yrkesvariasjonene nærmest har vært et mål i seg selv å få fram for arbeidslivshistorien, kan det lett føre til at en som studerer for eksempel papirarbeidere, slik jeg gjør, også kommer til å lete mest etter det som kjenner seg nettopp som papirarbeidere, og ikke bare det, men som sliperarbeidere, og pakkere, maskinførere, kubblempere og så videre. Det er selvsagt viktig å avdekke spesielle yrkeserfaringer, men en skal passe seg for å miste blikket for at de samtidig tross alt har tilhørt større fellesskap, kanskje på tvers av både yrker, bedrifter og bransjer. Det kan ha å gjøre med klasseforhold, men like gjerne om noe imellom klasse og yrke. Fag er ett slikt fellesskapsfundament. Kroppsarbeidet et annet. Kanskje er det på tide også å undersøke nærmere hva for eksempel kroppsarbeidere kan ha hatt felles enten de arbeidet i fabrikk eller skogen.

Også om større likheter og fellesskap kan en trolig vinne ny forståelse ved å ta utgangspunktet i arbeidernes daglige arbeid. Hvis arbeidslivshistorien spesialisere seg for snevert på arbeiderne som yrkesmennesker, kan det føre til at en overlater spørsmålene om klasseforhold og mer overgripende fellesskap til historien om organisasjonsliv og politikk. En bør ikke overse verken klassemenneskene i arbeidslivet eller yrkesmenneskene i politikken.

Arbeidslivet i samfunnshistorien

Som nevnt tidligere ble det i 1970-åra blåst liv i flere spennende diskusjoner om sammenhenger mellom det politiske og det sosiale i arbeiderhistorien. Og en av grunnene til at noen begynte å kaste blikket mer mot hvordan arbeidet hadde forandret seg, var ønsket om å finne bedre svar på samfunnshistoriske spørsmål, spørsmål som grep utover selve arbeidet.

Vi har alt vært inne på hvordan radika-

liseringsspørsmålet ble en spore til å skrive om arbeidet. Men i slutten av 1970-åra foregikk som nevnt også en diskusjon om den videre ideologiske utviklingen i arbeiderbevegelsen. Den dreide seg om hvorvidt Arbeiderpartiet ble revolusjonært da "den nye retning" med Martin Tranmæl i spissen tok over ledelsen i 1918, og i tilfelle hvor lenge partiet fortsatte å være revolusjonært — til bruddet med Moskva i 1923, da de Moskva-trofaste gikk ut og dannet et eget Kommunistparti? — eller til etter 1930, da klassekamp og revolusjon også sluttet å være ord i agitasjonen? Og viktigere enn når: *Hvorfor* forandret ideologien seg?

Hvorfor skulle en ikke lete etter svar også på dette ved å studere det arbeidsliv arbeiderne levde? Knut Ågotnes var en av dem som tenkte den tanken. Hittil var det blitt fokusert for mye på den "allmenne" situasjonen til klassen, dei felles vilkår", skrev han. Han stilte spørsmålet: "Kan ulike vilkår når det gjeld organiseringa av arbeidsprosessen, konjunkturrens bransjevise effekter og leiarstrategiar for kontroll og utbytting, forklare eit differensiert aksjonsmønster(..)? Ei sentral problemstilling i denne sammenhengen vil vera føresetnadene for ein samarbeidspraksis på bedriftsnivå". Videre: "Arbeidsprosessen blir sentral i denne sammenhengen fordi han gir tilgang til grunnleggande rammevilkår for dei konkrete klasserelasjonane på bedriftsgolvet og dermed den faglige aktiviteten". I et svar til Ågotnes var Knut Kjeldstadli fullt ut med på å studere arbeidsprosesser, men han stilte spørsmålet: "Hvor langt kan slike lokalstudier kaste lys over utviklingen i samfunnet som helhet, over den politiske konjunkturen?". De var enighet om at arbeidslivshistorie ville bli viktig, men ikke om hvordan den kunne gi oss ny kunnskap om samfunnshistorien (Ågotnes og Kjeldstadli i TFAH 2/1981).

Det kan tenkes flere forslag til hvordan en kan plassere arbeidslivshistorien i forhold til samfunnstotaliteten:

1. Ved at det som har skjedd i arbeidslivet har bestemt hvordan også resten av samfunnet har vært. En slik tese virker nokså uspiselig deterministisk. Det er likevel verdt å nevne tanken som mulig fordi fristelsen til å tenke slik kan være til stede. Det er en fare vi deler med andre fagfeller som i nyforelskelsen kaster seg over et jomfruelig forskningstema som da lett framstår som selve *det temaet* som alt annet i historien må underordnes.

Å avvise en slik forhåndsutropning av arbeidslivet som overbestemmende for andre samfunnsforhold rent prinsipielt, forhindrer slett ikke at en i studiet av visse grupper arbeidere kommer lengst i å forstå deres forhold til fagorganisering, ideologier og politikk ved å studere situasjonen deres i arbeidet, slik Hans-Jacob Ågotnes for eksempel gjør (Ågotnes 1985). En slik betydning kan arbeidet ha

hatt for mange mennesker. Men det må ikke blandes sammen med et program for hvor mye arbeidslivshistorien prinsipielt skulle være i stand til å fortelle om samfunnstotaliteten.

2. Arbeidslivet kan sees som et knutepunkt hvor flere samfunnsrelasjoner møtes, og kan studeres. I Bergensmiljøet ble det omkring 1980 utformet en slags tese om hvorfor det var viktig å studere nettopp arbeidsprosessene. Øivind Bjørnson skrev en gang at "Arbeidsprosessen er det forskningsstrategiske punktet der det er moeleg å analysere heile det feltet av relasjonar som bestemmer interesse- og ageringsmønster. Det er der relasjonane tetnar til" (Bjørnson 1980). Dette kan kanskje tolkes som utslag av en liknende determinisme som punktet ovenfor. Men det virker lite rimelig. Meningen med å peke ut arbeidslivet som knutepunkt må være at de fleste relasjonene i samfunnet, også de utenfor arbeidslivet, på ulike måter spiller med i det som skjer i arbeidsprosessene, gjennom lovgivning, markedsforhold, rekruttering, organisasjonsmakt, moralske, religiøse forestillinger hos arbeiderne og så videre. Slik sett virker det også rimelig å peke ut arbeidslivet som et felt som i avgrensede prosjekter kan gi innblikk i hvordan krefter på flere plan i samfunnet møtes. For den industrielle tidsalder kan det kanskje til og med være vanskelig å finne andre slike knutepunkter som forteller mere enn arbeidslivet. Hvis en måtte velge, burde det være like naturlig å begynne å granske

kilder fra arbeidslivet som kilder fra regjeringskontorene, hvis en raskt skulle prøve å si noe om selve makten i et industrisamfunn (Men heldigvis slipper vi slike vanvittige valg).

3. Kunnskap om arbeid kan sees som en utvidelse av samfunnshistorien, en forsømt bit som kan legges til det gamle totalbildet. Uansett hvilken betydning en tillegger arbeidets historie som bestemmende for, eller som kjerne i samfunnshistorien, er arbeidet viktig å studere i seg selv. Ikke til noen annen virksomhet har det gått med så mange mennesketimer i historien, som til å arbeide og produsere det en trenger. Det betyr ikke automatisk at arbeidslivet har vært selve sentrum for samfunnsmakten (forholdet til Gud kan til tider tenkes å ha vært et viktigere slikt "sentrum", selv om menneskene arbeidet bortimot døgnet rundt, men også i slike perioder og samfunn kan arbeidet være nyttig å studere som et felt hvor religionsmakten spilte inn). Arbeidet bør altså være viktig å studere også som en egen virksomhet, uansett. Slik sett virker det vanvittig at det først i 1980-åra er blitt et viktig tema for historikerne. Det bør derfor ikke være noe problem å begrunne som et forskningsfelt det må satses enda mer på framover.

Hvis målet er en stadig bedre forståelse av sammenhenger, kan studier av arbeidslivet lett bli til liten nytte hvis feltet isoleres. Farene for det har kanskje ikke vist seg overhengende hittil. Men etter 1980 er det blitt gjort skuffende få nye forsøk

på å lufte større sammenhenger mellom det sosiale og det politiske slik det var ansatser til i 1970-åra. Kanskje er det tidlig ennå å løfte blikket fra de ferske arbeidslivsstudiene for å se hva nytt en har klart å kaste lys over av samfunnslandskapet. En god anledning til å prøve litt på det, burde det likevel ha vært da det til Arbeiderpartiets 100-årsjubileum i 1987 skulle lages et nytt storverk i seks bind om arbeiderbevegelsens historie (bind 1, 3, 4 og 5 er ferdige, se litteraturlisten). Men i flere av de bindene som er kommet, er det minimalt å finne av problemstillinger hvor nye resultater fra arbeidslivshistorien er med. Det kan delvis unnskyldes med at forskningssituasjonen ennå gir lite ferdig stoff å ta av, i alle fall for nyere tid. At forholdene i arbeidslivet skulle være lite relevante når en skal forstå utviklingen i arbeiderbevegelsen, har jeg derimot vanskeligere for å skjønne, hvis det har vært tanken. Edvard Bull viste for såvidt som allerede nevnt i bind 1 flere eksempler på at organisasjonen kan forstås bedre når den blir sett i sammenheng med det livet arbeiderne levde både i arbeid og hushold. Og når arbeidslivshistorikeren Øyvind Bjørnson snart er ferdig med bind 2 (1900–1920), er mulighetene til stede for at enda flere slike sammenhenger blir belyst.

Målet må ikke bare være å utvide historiebildet med stadig nye spesialtema, men å gjøre selve den historiske *horisonten* større og klarere, eller mer presist, skjerpe blikket for stadig større sammenhenger.

Ingar Kaldal

LITTERATUR

TFAH= Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie
AHS Serie kan kjøpes fra Studia Universitetsbokhandel, Postboks 98-100, Universitetet, N-5027 Bergen

Andersen, Håkon With (1981). Kapitalisme med et menneskelig ansikt? Fra akkord til fastlønn ved Aker Mek. Verksted i 1957. i TFAH 2/1981.
Andersen, Håkon With (1986). Fra det britiske til det amerikanske produksjonsideal. Forandringer i teknologi og arbeid ved Aker mek. Verksted og i norsk skipsbyggingsindustri 1935–1970. Trondheim.
Arbeid, Organisering og erfaring (1988). Artikler fra prosjektet "Humanistisk orientert arbeidslivsforskning". AHS Serie B 1988-4.
Bergh, Trond (1987). Storhetstid. Bd 5 i Arbeiderbevegelsens historie. Oslo.
Bjørnson, Jorunn (1976). Fagopposisjonen av 1911. i TFAH 1/1976.
Bjørnson, Øyvind (1980). Kollektiv aksjon blant typografar og malarar i Trondheim 1880–1918. i TFAH 2/1980.
Bjørnson, Øyvind (1983). Kontroll og tvang. En arbeidsplass i omformning. Stordø kisgruver 1911–1940. Bergen. Utgitt i AHS Serie A 1987-1.
Bull, Edvard d.e. (1976). Arbeiderbevegelsen i de tre nordiske land. i TFAH 1/1976. Opprinnelig trykt på tysk i 1922.

Bull, Edvard (1958). Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd. Tre norske industristrøk. Oslo (første utg. 1958, senere i flere opplag).
Bull, Edvard (1975). Fra bøndernes og husmennenes samfunn til den organiserte kapitalisme. Sist trykt i Bull (1981a) Retten til en fortid.
Bull, Edvard (1981a). Retten til en fortid. Oslo.
Bull, Edvard (1981b). Historiske miljøtyper i arbeiderklassen. i TFAH 2/1981.
Bull, Edvard (1985). Arbeiderklassen blir til. Bd 1 i Arbeiderbevegelsens historie. Oslo.
Fuglum, P. og Simensen, J. (red) (1984). Historie nedenfra. Festskrift til Edvard Bull på 70-årsdagen. Oslo.
Hagemann, Gro (1984). Kapitalisme og kjønnsarbeidsdeling. Endringer av kvinnearbeidet i søm og telekommunikasjon fra 1870–1940. i Materialisten 1–2/1984.
Hagemann, Gro (1985). Teknologi, industrialisering og kjønnsdeling av arbeidet. Enkelte trekk fra klesproduksjonens historie. i TFAH 2/1985.
Jøssang, Lars Gaute (1987). Arbeidsprosessar og arbeidarpolitikk ved Stavanger Electro Staalverk A/S 1913–1931. Hovedoppgave i historie Bergen.
Kjeldstadli, Knut (1981). Svar til Knut Ågotnes. i TFAH 2/1981.
Kjeldstadli, Knut (1987). Jerntid. Fabrikkssystem og arbeidere ved Christiania Spigerverk og Kværner Brug fra om lag 1890 til 1940. Oslo (utgitt på Pax i 1989).
Langholm, Sivert (1974). Historie på individnivå.

Omkring Ullensakerundersøkelsen — et mikrohistorisk eksperiment (Historisk tidsskrift Bd 53/1974).
Lysgaard, Sverre (1961). Arbeiderkollektivet. Oslo.
Maurseth, Per (1977). Arbeidskonflikter i Norge. TFAH 1/1977.
Maurseth, Per (1987). Gjennom kriser til makt. Bd 3 i Arbeiderbevegelsens historie. Oslo.
Myhre og Østberg (red) (1979). Mennesker i Kristiania. Sosialhistorisk søkelys på 1800-tallet. Oslo.
Pryser, Tore (1974). Klassebevegelse eller folkebevegelse? En sosialhistorisk undersøkelse av thranitetene i Ullesaker. Hovedfagsoppgave i historie Oslo 1974 (Utgitt 1977).
Pryser, Tore (1988). Klassen og nasjonen. Bd 4 i Arbeiderbevegelsens historie. Oslo.
Slettan, Dagfinn (1984). Muntlig historie og arbeidslivsforskning. i Fuglum og Simensen (1984).
Stang, G. og Andersen, H. W. (red) (1984). Historiske studier i teknologi og samfunn. Trondheim.
Ågotnes, Hans-Jakob (1985). Skipsbygging, Jernarbeidarar og Fagleg kamp. Om arbeidsprosessar, skipsbygging og fagleg verksemd i jern- og metallindustrien 1900–1920. Hovedoppgave i Historie Bergen.
Ågotnes, Hans-Jakob (1986). Faglig politikk og faglig mobilisering i jernindustrien 1900–1920. i TFAH 2/1986.
Ågotnes, Knut (1981). "Vi trenger to streker og tre sirkler." Ein kommentar til modelldebatten. i TFAH 2/1981.